Tolștoi și Schopenhauer

Nicolae Zberea (1908-1990)

București
30 septembrie 2025

Dacă din punct de vedere tehnic și material, secolul nostru a făcut progrese uimitoare, nu se poate afirma același lucru din punct de vedere spiritual, al cărui scop îl constituie înnobilarea sufletească, trezirea umanității în om. Într-adevăr omul a reușit să învingă natura, fără să învingă animalul dintr-însul, a cutreierat și cercetat lumea din afara lui, fără să arunce o singură privire în lumea sa lăuntrică, a descoperit corpuri telescopice și microscopice, fără să se descopere pe sine însuși. Astfel se întâmplă că, în timp ce în mașinile de tot felul, descoperite de el, ard cele mai calorifice combustibile, derivate, combinate sau sintetice, în sufletul său abia mai mocnește focul sacru, menit să-i dea căldura lăuntrică și să-i lumineze calea spre ideal; pe când aparatele sale de radio îi oferă audiții variate de muzică și concerte, el rămâne surd la muzica armoniei sale interioare sau șoaptele conștiinței, pornite din adâncurile lăuntrice ale ființei sale spirituale.

Disproporția izbitoare între bogăția realizărilor tehnice, materiale din lumea exterioară și sărăcia spirituală a lumii noastre lăuntrice, nepotrivirea între lumea obiectivă și cea subiectivă a descompletat armonia sufletească, a complicat viața și a impregnat-o cu contradicții ce au aruncat umbrele lor între individ și realitate, aducând după sine o totală dezorientare în viață. Ceva mai mult chiar, aceste umbre sau văluri, urzite din prejudecăți, convenționalism, ipocrizie etc. s-au suprapus în decursul secolelor și au înfășurat până și lumea sa lăuntrică, înstrăinându-l de propriul său eu, acel eu superior, în căutarea căruia se află întreaga mișcare spirituală a omenirii din ultimul timp.

Acest dezechilibru, fără îndoială, n-ar fi avut loc, iar progresul tehnic - care la originea sa este indiferent din punct de vedere al valorii ideale și etice, căci aceasta depinde în întregime de scopul în slujba căruia este el pus - ar fi fost de un folos mult mai mare omenirii și ar fi favorizat incomparabil mai mult progresul spiritual, dacă în jurul său nu s-ar fi creat mentalitatea realistă (materialistă), pregătită și susținută în cea mai mare parte de științele pozitive, care în tendința lor de a ridica realismul la rangul unei concepții filosofice cu valoare universală și apodictică, ale cărei adevăruri „absolute" și „eterne" să constituie punctul de plecare al oricărei filosofări - vorbind în limbajul lui Kant - au trebuit să ia fenomenele drept „lucruri în sine", să ignore intenționat realitatea lăuntrică, să o reducă la datele „realității empirice", de natură periferică și fenomenală, căutând astfel să eclipseze concepția idealistă și să se substituie ei prin denaturarea și interpretarea greșită a lucrurilor. Era natural ca ideologia realistă, ideologie unilaterală, superficială și îngustă să imprime ritmul său specific culturii și civilizației. Era natural ca valorile și idealurile spirituale să fie interpretate din punct de vedere al criteriului raționalist și utilitarist. Era firesc, în fine, ca această concepție cu substrat senzualist și intelectualist-mecanicist[1], lipsită

1 Realismul (materialismul), ca doctrină, rezidă pe datele simțurilor și ale intelectului, al cărui rol este de a materializa aceste date, de a le transpune în formele sale apriorice, într-un cuvânt, de a obiectiva „lucrul în sine" și a-l reda conștiinței ca „fenomen", ca „realitate empirică". Să nu se confunde, așadar, inteligența, care este un fenomen fizic, o funcțiune fiziologică a creierului, un fenomen periferic și superficial al sufletului, - cu spiritul, „eul" superior, element etico-metafizic, care constituie esența lăuntrică a ființei umane, reprezentând tendința spre binele și frumosul etic, spre înnobilare, spre

de cenzura spiritului, să dea frâu liber animalului din om, să îngusteze orizonturile, să scurteze vederile și, în locul înaltelor idealuri umanitare și imperative ale iubirii, să întroneze idealurile instinctului și urii. Nu mai puțin păgubitoare a fost influența acestei ideologii în domeniul social. În tendința ei de a dicta principii realităților, concepția realistă a ignorat până și mersul firesc al desfășurării procesului istorico-social, care evoluează spre întronarea solidarității, al ajutorului reciproc, împrumutându-i principiul darwinian al luptei reciproce, principiu străin de natura umană și valabil mai mult pe treptele inferioare ale vieții. Era natural ca și în acest domeniu să se nască aceleași raporturi false, aceleași contradicții, aceeași întoarcere la canibalism social primitiv.

Că lucrurile se prezintă întocmai, ne-o probează realitățile, ale căror martori suntem zilnic. Într-adevăr, ajunge să ne lăsăm pentru o clipă de prejudecăți și idei preconcepute și să ne gândim la măcelul ce și-l pregătesc popoarele „creștine" și „civilizate" ale continentului nostru, prin fabricarea celor mai infernale mașini de război și distrugere, care devorează bugete însutit mai mari decât acelea destinate construcțivismului, instrucției publice și îmbunătățirii traiului; ajunge să ne gândim numai la exploatarea și spolierea omului prin om, la ura, corupția, egoismul și ipocrizia care domină viața în mic și mare, pentru a ne da seama cât de departe este omenirea de „calea largă, presărată cu flori, pe care nu s-ar mai poticni", ce i-o preconiza încă divinul Kṛṣṇa sau de timpurile când „săbiile se vor preface în pluguri", într-un cuvânt, de viața ideală, senină, armonică spre care au îndrumat-o „înțelepții tuturor popoarelor și tuturor timpurilor". Fără îndoială, numai priveliștea roadelor nefaste ale ideologiei realiste, l-a făcut pe Briand, marele interpret al idealurilor umanitare și susținător al „Statelor Unite ale Europei" (Paneuropa), să considere continentul nostru „o casă de nebuni" sau pe indieni, în frunte cu Gandhi, să-și dea seama că civilizația și cultura noastră stă în serviciul Mamonei, a Baalului, a urii și nu a umanității, a idealismului și iubirii și să o înfiereze ca „civilizație a prafului de pușcă" sau „cultură fratricidă și canibală".

Dacă indienii au reușit să-și îndrepte pașii mai devreme pe calea idealismului - deși au căzut în extrema opusă europenilor, aceea de a nesocoti binefacerile civilizației și ale progresului tehnic - aceasta se datorește culturii și conducătorilor lor spirituali, lucru care nu s-a putut întâmpla în Europa, unde filosofia, sub masca căutării adevărului, n-a știut, de fapt, decât să deservească interesele bisericii și ale politicii statului, neurmărind decât scopuri materiale. Cu atât mai distinct se reliefează, față de această filosofie oficială venală, puținii căutători ai adevărului și îndrumători ai vieții, în fruntea cărora îi găsim pe Arthur Schopenhauer și Lev Tolstoi. Figurile lor se ridică în seninătăți olimpice ca două piscuri, deasupra pustiului cugetării europene.

Orice spirit mare, orice mare călăuzitor și educator al omenirii, spre calea evoluției și înnobilării spirituale, a trebuit să spulbere propriile sale văluri, să se regăsească și să se formeze mai întâi pe sine însuși, împins fiind la aceasta, fie de realitate, fie de cunoașterea abstractă a adevărului. Același lucru s-a întâmplat cu Tolstoi. Cri-

umanitate, spre progres și perfecțiune morală.

za sufletească care l-a adus la gândul sinuciderii, s-ar fi sfârşit, desigur, în mod fatal, dacă întâmplarea nu i-ar fi adus dezlegarea tuturor îndoielilor. Într-adevăr filosofia lui Schopenhauer i-a fost o adevărată revelaţie. În scrisoarea din 30 august 1869 către amicul său A.A. Fet, traducătorul de mai târziu al lui Schopenhauer în ruseşte, Tolstoi îi scrie:

> Ştii ce a fost pentru mine această vară? O admiraţie nesfârşită pentru Schopenhauer şi un şir de delicii sufleteşti, pe care eu niciodată nu le-am cunoscut...

Se poate afirma fără nici o rezervă că Tolstoi a fost pus de Schopenhauer pe calea „regăsirii de sine", în aceeaşi măsură în care, mai târziu, Gandhi a fost influenţat de Tolstoi. Dacă Gandhi, însă, ar fi putut să găsească aceleaşi adevăruri în domeniul filosofic al religiei sale, anume în *Upanişadele Vedelor*, nu putem spune acelaşi lucru şi despre Tolstoi: imboldul spre renaşterea sa sufletească se datoreşte pe de-a-ntregul lui Schopenhauer, căci creştinismul - singurul sprijin moral la care ar trebui să ne gândim, în afară de filosofie - nu mai putea fi socotit drept un refugiu din cauza degenerării sale în rituri, dogme şi ceremonii, la care îl redusese clerul. Dacă mai târziu, Tolstoi a pătruns miezul creştinismului şi a căutat să-l cureţe de cojile ceremonialului şi ale manifestărilor exterioare, aceasta a putut-o face numai prin Schopenhauer - fapt pe care n-au reuşit să-l remarce biografii şi cercetătorii operelor sale etico-filosofice.

Pentru a ne da seama de locul pe care îl ocupă Tolstoi şi Schopenhauer în literatura mondială, ajunge să recunoaştem că scriitorii, în general, fie ei beletrişti, literaţi sau cugetători, ar trebui împărţiţi în trei clase bine distincte.

În cazul acesta, prima clasă sau treapta cea mai de jos, ar ocupa-o armata flămândă a scriitorilor de foiletoane, articole de ziare sau reviste, de romane senzaţionale sau piese frivole de teatru etc., care spre a deservi slăbiciunile vremii sau la comanda unui club politic, îşi pun în mişcare penele lor venale, răscolind cu preţul unei bucăţi de pâine, gusturi şi patimi ce trezesc animalul în om sau sugerează gloatei credule idei preconcepute şi tot felul de gogoşi, cu aerul cel mai grav şi multisemnificativ. În faţa lor să ne întrebăm: în ce măsură contribuie aceştia la înnobilarea neamului omenesc şi crearea unei culturi sănătoase - acesta fiind adevăratul criteriu de apreciere al oricărui scriitor - atunci când scrisul lor este pus în serviciul meschinăriilor sau cancanurilor politico-sociale, al polemicilor sterpe sau, în fine, al poetizării celor mai negative şi inferioare sentimente omeneşti? Purtând pecetea senzaţionalului, ocazionalului, comunului, banalului şi incidentalului „adevărurilor" lor, care nu contribuie decât la poluarea şi intoxicarea sufletelor şi dezorganizarea sau derutarea creierelor, au însă o existenţă foarte efemeră: de o zi în ziaristică, de câteva săptămâni în revuistică, de câteva luni în beletristică, pentru a dispare în neant, asemenea meteoriţilor după o scânteiere rătăcitoare şi efemeră sau, vorbind mai prozaic, pentru a fi aruncate la maculatură. Oricum ar fi, însă, trebuie remarcat că, din nefericire, tocmai nulităţile acestea, aceşti mâzgălici care nu se pot ridica niciodată deasupra ideologiei realiste şi sunt cei mai fervenţi crainici ai ei, au de partea lor marea masă a cititorilor, creează mentalităţi ce stăpânesc masele şi sunt monopolizatorii opiniei publice.

A doua clasă o formează scriitorii de talent. Aceştia îşi pun scrisul în serviciul

unei perioade mai lungi de timp, a unei epoci întregi. Ei sunt chiar, de cele mai multe ori, inspiratorii epocilor istorico-sociale, politice, literare sau artistice și creatorii diferitelor curente. Dacă scrisul lor mai poartă marca incidentalului și ocazionalului, nu vom mai întâlni la ei banalul și senzaționalul. Adevărurile și idealurile preconizate de ei, au valabilitatea și durata lungă a epocilor lor, cu dispariția cărora apun atât ele, cât și gloria lor.

În fine, a treia clasă o constituie scriitorii de geniu. „Talentul își închină creațiile timpului (epocii sale), geniul eternității."

Tocmai valabilitatea eternă a creației constituie marca geniului. Numai adevărurile geniului sunt adevăruri indestructibile, universal valabile „pentru toate timpurile și toate popoarele". Astfel sunt creațiile lui Platon, Kant, Schopenhauer în filosofie, sau acelea ale lui Shakespeare și Goethe în literatură. Dacă scriitorii mediocri pier cu repeziciunea stropilor de cascadă, fără să lase vreo urmă durabilă, opera geniului trăiește atât timp cât va dăinui omenirea, căci numai geniul este adevăratul vizionar și interpret al „veșnicului omenesc", numai el este educatorul și călăuzitorul omenirii spre perfecțiune, spre faza ideală a evoluției sale. Iată, așadar, stabilită o ierarhie, la baza căreia găsim gloata scriitorilor - efemeride cu adevăruri de o zi, deasupra cărora planează scriitori de talent, creatorii idealurilor și epocilor ce durează de multe ori decenii și chiar secole, pentru ca, abia în seninătatea vârfurilor olimpice, inaccesibile vânturilor schimbătoare ale vremii, să zărim pe creatorii geniali, marii vizionari ai tainelor vieții și căilor sale.

Dacă astăzi masele se bălăcesc în noroiul literaturii de senzație, dacă științele, literatura artistică, muzica și arta nu lasă urmele dorite și nu contribuie la înnobilare, ceea ce imprimă timpului nostru marca superficialului și a spoielii, e de vină numai cultura noastră care a lăsat educația omenirii pe seama scriitorilor și a oamenilor de artă - care n-au fost în stare să se debaraseze de platitudinea raționalismului și intelectualismului sau să se ridice deasupra naturii lor inferioare, animalice-instinctive - și n-a favorizat înrâurirea binefăcătoare a marilor genii[1], apostoli ai idealismului, singurii în măsură să fructifice rațiunea și instinctele și să le dea o bază și directivă etică atât de necesară, pe care nu putem spune că o au azi.

Aceasta nu s-ar fi întâmplat, desigur, dacă ideologia realistă n-ar fi îngustat orizonturile sufletești până într-atât, încât să atrofieze până și gustul firesc pentru o hrană sufletească substanțială care ar înnobila și cultiva. Era natural, deci, ca această

1 În privința aceasta ar fi multe de spus, căci înrâurirea marilor genii, pe lângă că n-a fost favorizată, a fost chiar intenționat ignorată și persecutată atât de reprezentanții bisericii și ai filosofiei oficiale, monopolizată de stat, cât mai ales de armata scribilor care, în cazul în care publicul ar prinde gust pentru operele serioase, se vedea în pericolul de a fi eclipsată și de a-și pierde bucata de pâine. De aceea, majoritatea oamenilor mari a fost descoperită, de multe ori întâmplător, abia după moarte. Tot din această cauză Giordano Bruno a ars pe rug, iar Socrate a fost nevoit să soarbă paharul de cucută. Cazul lui Schopenhauer, care timp de 40 de ani a fost ignorat de filosofii de catedră și a fost descoperit de câțiva autodidacți din întâmplare, de asemenea, este foarte caracteristic. Un fenomen de felul acesta îl putem observa astăzi în literatura noastră cu privire la opera literară a lui Stere, a cărui incontestabilă valoare educativă și social-formativă e ignorată intenționat sau e subapreciată, în timp ce în jurul unor lucrări de valoare nulă se face atâta zarvă.

mentalitate, prin pervertirea gustului și cerințelor sufletești, să dea naștere și odraslei sale monstruoase - snobismului (admirația numai a tot ce e la modă), a cărui fantomă domină întreagă noastră viață artistică, culturală și socială, biciuită îndeajuns și de atâtea alte flagele.

Astfel stând lucrurile, să nu ne mire când auzim din gura celor mai „culți" oameni că Schopenhauer sau Tolstoi „nu mai sunt la modă". Și... de ce ne-am mira? Poate fi „la modă" un apostol al iubirii, un filosof care a adus dezlegarea tainicei enigme a vieții și a lumii, un îndrumător al omenirii spre culmile idealului, un luminător al întunericului în care ea dibuie de mii de ani; poate fi „la modă", „pustnicul din Frankfurt" sau „mujicul de la Iasnaia Poliana" într-o lume a cărei hrană sufletească o constituie cancanurile triviale ale ziarelor, romanele senzaționale, filmele de aventură sau piesele pornografice de teatru; într-o societate care rezidă pe principiul luptei canibale pentru existență și dă privelиștea macabrului „război al tuturor contra tuturor" al lui Hobbes; într-o lume orbită de șovinism și ură, care aleargă după himere și fabrică tunuri, mitraliere, tancuri și gaze pentru a omorî pe aproapele său, în fine, într-o lume setoasă de sânge și surdă la chemările conștiinței, care consideră drept dușman pe semenul său pentru simplul fapt că stă dincolo de linia arhi-convențională a hotarului, vorbește altă limbă și nu se închină aceluiași idol?

Oricum ar fi, Schopenhauer este unicul filosof în Europa, care a reușit să ridice vălul după care stau ascunse tainele existenței și ale realității absolute, dând soluția acelei chinuitoare probleme, pentru dezlegarea căreia mintea omenească s-a frământat secole și milenii.

Nu știu - continua Tolstoi în scrisoarea sus citată - însă acum sunt convins că Schopenhauer este cel mai mare geniu al omenirii. Am încercat să-l traduc. Nu te vei alătura și d-ta? Am putea să-l editam împreună. Citindu-l, nu pot înțelege cum de a rămas atât de puțin cunoscut? Poate fi numai o singură explicație pe care el singur o repetă atât de des, că pe lume nu există decât idioți!

Cum o știm, Tolstoi nu și-a schimbat părerea despre Schopenhauer toată viața. Portretul genialului filosof a fost unicul ornament atârnat deasupra mesei sale de lucru.

Sunt aproape 80 de ani de la moartea lui Schopenhauer și încă nimeni nu i-a întrecut adâncimea cugetării. Cunoscătorii doctrinelor sale metafizice fundamentale l-au proclamat „cel mai mare învățător al omenirii" (Richard Wagner, Griesebach ș.a.) și „filosof al viitorului" (Freienfels - Curentele principale ale filosofiei secolului al XX-lea). El este singurul fiu al bătrânului nostru continent pentru care se potrivesc de minune cuvintele sublimului poem *Lumina Asiei* al lui Edwin Arnold:

> Aceasta este floarea rară, pomul nostru omenesc care se deschide odată în mii de ani, dar care, când se deschide, umple lumea cu mireasma înțelepciunii și cu picăturile de miere ale iubirii.

Din acest binefăcător izvor, Tolstoi a sorbit din plin. Dacă Schopenhauer nu este astăzi cunoscut și citit, nu importă! Aceasta o vor face generațiile viitoare mai setoase de adevăr, emancipate de sub jugul și rușinea snobismului și cu mai mult gust pentru

o hrană sufletească substanțială, care se poate găsi numai în operele marilor genii, singurele în măsură de a înnobila și duce spre perfecțiune.